

NOVIJE SPOZNAJE O POJAVLJIVANJU NEIZDANIH PAPIRNIH NOVČANICA FNR JUGOSLAVIJE

Narodna banka Federativne Narodne Republike Jugoslavije dala je izraditi, ali nije stavila u optjecaj čak 16 vrsta papirnih novčanica, koje su danas velika rijetkost i prava poslastica u kolekcionarskom svijetu. Novčanice, o kojima u službenoj literaturi ne postoji niti jedan jedini podatak, osim slika, mogu se promatrati u četiri posebne cjeline: tri se cjeline odnose na primjerke redovite emisije, a jedna cjelina na primjerke izvanredne emisije odnosno emisije za izvanredne potrebe (kako se ta vrsta novca naziva u publikacijama bivše Narodne banke Jugoslavije).

Pojedini primjerci tih novčanica povremeno se pojavljuju na kolekcionarskom tržištu u vrlo malom broju, a neke se uopće ne pojavljuju. Ovaj rad analizira zabilježene primjerke koji su se pojavljivali na aukcijama u posljednjih petnaestak godina te primjerke iz privatnih kolekcija koje je autor osobno proučio, da bi se, zbog nepristupačnosti i izvjesnog embarga na informacije od emisijske ustanove, koliko toliko pokušali na jednome mjestu objediniti svi mogući podatci. To valja učiniti i stoga što spomenute neizdane novčanice pripadaju svakako hrvatskoj numizmatičkoj povijesti jednog ne tako davnog, a vrlo zanimljivog i pomalo zapostavljenog razdoblja.

Neizdane novčanice FNR (Federativne Narodne Republike) Jugoslavije, osobito one tiskane poslije 1945., redovito je do sada pratio niz poluinformacija pa i potpunih dezinformacija ili nagađanja o njihovoj nakladi, tehnologiji i vremenu izrade te napose o svrsi njihove izrade. Razlog tome svakako je tajnovitost takvih primjeraka u matičnoj kući izrade, Narodnoj Banci Jugoslavije (danas Srbije) u Beogradu, odakle se nije mogla, a niti se ne može dobiti ikakva pa i najmanja informacija. Takva praksa bila je uobičajena za vrijeme socijalizma, kad je gotovo sve bilo tajna, ali danas, osobito nakon raspada države, nema nikakvih prepreka da se o tim „tajnovitim“ novčanicama objave barem neki službeni podatci.

U međuvremenu, budući da su takvi podatci kolekcionarske „poslastice“, valja se osloniti na postojeću vrlo oskudnu literaturu i vrlo rijetke nalaze kao najbolje svjedoke toga vremena u ekonomskom, političko-ideološkom te povijesnom smislu.

Autor ovih redaka uspio je prikupiti sve dostupne podatke i zabilježiti pojavu svih tipova spomenutih novčanica u posljednjih 15 godina na svim aukcijama u državama nekadašnje Jugoslavije, Europe i Sjedinjenih Država te evidentirati mnoge primjerke koji se nalaze u privatnim kolekcijama poznatih osoba iz regije, a osobito u posljednje četiri godine, od kada su se, prema svemu sudeći, na kolekcionarskom tržištu pojavili posljednji očuvani primjerci. Na taj način stvorena je prva konkretnija slika o tom poglavlju i ti se podatci objavljuju prvi put upravo u ovom časopisu.

U numizmatičkoj literaturi Srbije prije četiri godine¹ tematika neizdanih novčanica Jugoslavije obrađena je sa stajališta podjele na dvije emisije, redovitu i izvanrednu. Danas, sa znatno boljom i bogatijom spoznajom, i nakon prikupljenih dodatnih po-

¹ „Dinar“, br. 24., izdavač Srpsko numizmatičko društvo, Beograd, 2005.

dataka, može se ustvrditi da su između 1949. i 1951. nastala četiri odvojena projekta novih papirnih novčanica koje nikad nisu stavljene u optjecaj. Ukupno se govori o čak 16 različitih novčanica.

Projekt 1.

U prvu skupinu neizdanih novčanica pripada samo jedan primjerak. To je novčanica redovite emisije ili emisije za potrebe redovitog optjecaja, 5000 dinara, s datumom 1. 11. 1950. godine.² Ta novčanica pripada nastavku redovite emisije novčanica s datumom 1. 5. 1946. (od 50, 100, 500 i 1000 dinara), izrađena je na istovrsnom žučkastom papiru, bez sigurnosne niti, potpuno prožetom vodenim znakom. Potpisao ju je guverner NB FNRJ Marijan Dermastija. Novčanica je autorski rad već poznatih stručnjaka Zavoda za izradu novčanica u Beogradu, a na novčanici su otisnuta samo njihova prezimena: Zlamalik i Krnjajić kao autori aversa te Kocmut kao autor reversa.³

U vrijeme izrade te novčanice, a bila je to 1951. godina, dogodila se u Jugoslaviji ekonomska reforma s doziranom tržišnom komponentom (da bi se stalo na kraj velikim nestašicama robe na tržištu strogo reguliranih cijena i nerealnoga tečaja), drastična devalvacija tečaja dinara s 50,00 na 300,00 dinara za 1 američki dolar⁴ uz uvedeni sustav i „stimulativnoga“ ili „turističkoga“ tečaja, koji je utvrđivan na višoj razini od službenoga tečaja. Ujedno je proveden opći porast („izravanjanje“) cijena prema doziranim tržišnim smjernicama pa je u praksi vrijednost dinara opala za 5 do 6 puta u odnosu na prethodnu godinu. Slijedom toga, postojeća najkrupnija optjecajna novčanica, ona od 1000 dinara s datumom 1. 5. 1946., svakako više nije zadovoljavala potrebe optjecaja i aopen od 5000 dinara bio je prijeko potreban.

Slika 1. Narodna banka FNR Jugoslavije, 5000 dinara, 1. 11. 1950.

Na kolekcionarskom tržištu ta novčanica pojavljuje se vrlo rijetko, i to većinom bez regularnoga serijskoga broja (viđen je također jedan jedini primjerak serije BG 092607, što govori da većina sačuvanih primjeraka pripada otisnutoj plahti koja je ostala nedovršena, tj. nenumerirana, te je takva sačuvana i naknadno izrezana. O nakladi novčanice

² „World paper money“ standard catalog, general issues, 11th edition, izdavač Krause publications, Iola, 2005.

³ Podatak temeljem osobnog uvida u originalni primjerak.

⁴ „Godišnji izvještaj Narodne banke FNRJ 1951.“, izdavač Narodna banka FNRJ, Beograd, 1952.

ne može se precizno govoriti, ali prema jedinom viđenom serijskom broju proizlazi da je izrađeno najmanje 23.092.607 primjeraka.⁵

Važno je napomenuti da se ta novčanica (većinom presavijena) pojavljuje i s lažnim serijskim brojem, a sve u očitom cilju prevare naivnih i neupućenih kolekcionara (budući da numerirani primjerak zbog veće rijetkosti može postići i dvostruko veću cijenu od nenumeriranog). Međutim, to je naknadno nadodana numeracija, nepravilnih znamenki različitih visina koje od linije odstupaju i po 2 mm te visokih serijskih prefiksa koji logikom realno potrebne naklade nisu mogli postojati.⁶

Nema službenih podataka o tome zašto ta novčanica nije izdana. Međutim, najvjerojatnije je da tehnologija izrade nije nudila zadovoljavajuću razinu zaštite od krivotvorenja. Već početkom 1952. počelo je tiskanje novčanica na nešto boljem papiru, s ugrađenom zaštitnom niti,⁷ a krajem 1953. Zavod za izradu novčanica u Beogradu nabavio je strojeve za duboki tisak,⁸ u kojemu je ubrzo nakon toga izrađena nova novčanica od 5000 dinara, u najsuvremenijoj tehnici toga vremena i znatno modernijega dizajna.

Projekt 2.

Prema svim elementima sudeći, istodobno s novčanicom 5000 dinara, 1. 11. 1950. redovite emisije, Narodna banka izradila je i seriju od 10 novčanica u apoenima od 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1000 i 5000 dinara, sve s 1950. godinom. Na žalost, o toj seriji ne postoji nigdje u literaturi niti jedan službeni podatak, niti se o njima može dobiti ikakva informacija iz tiskare ili Narodne banke. Međutim, izvjesno je da je to bila rezervna emisija novčanica, ili emisija za izvanredne potrebe, obično ratne. Novčanice za izvanredne potrebe zamisao su Švicarske narodne banke, koja je tijekom Drugoga svjetskog rata tiskala jednu usporednu seriju novčanica kojima bi se trenutno zamijenile optjecajne novčanice redovite emisije u slučaju monetarnog upada neke strane sile u tamošnji monetarni sustav.⁹

Sve novčanice serije 1950. imaju elemente izrade identične kao i prethodno opisana novčanica redovne emisije 5000 dinara, 1. 11. 1950., dakle izrađene su bez sigurnosne niti i na istovrsnom žućkastom papiru potpuno prožetom vodenim znakom. Potpisao ih je guverner NB FNRJ Marijan Dermastija, ali niti jedna nema otisnuta imena autora. Razlog tome vjerojatno je „državna tajna“.

⁵ Serijski prefiksi od AA do AH daju 20.000.000 primjeraka, te od BA do BG još 3.092.607 primjeraka. Slovnice su oznake serije prema azbuci jer su novčanice Jugoslavije sve do 1953. numerirane isključivo ćirilicom.

⁶ Jedna takva lažno numerirana novčanica serije SA čak je publicirana u Krause katalogu (10. izdanje), ali slika je u 11. izdanju uklonjena i zamijenjena novčanicom bez numeracije. Da je serija SA izrađena, to bi odgovaralo broju od 380.000.000 do tada izrađenih primjeraka, što je potpuno neracionalno. Za ilustraciju, prva izrađena i emitirana novčanica FNRJ 5000 dinara 1. 5. 1955. tiskana je u 64.585.000 primjeraka.

⁷ Tako su od godine 1952. optjecajne novčanice od 50, 100, 500 i 1000 dinara s datumom 1. 5. 1946. izrađivane na novom, kvalitetnijem papiru s ugrađenom sigurnosnom niti, što možemo smatrati drugom varijantom tog izdanja.

⁸ „Novčani sistem Jugoslavije“, izdanje NB Jugoslavije, autor M. Ugričić, Beograd, 1967.

⁹ Swiss national bank, www.snb.ch 4. serija novčanica CHF.

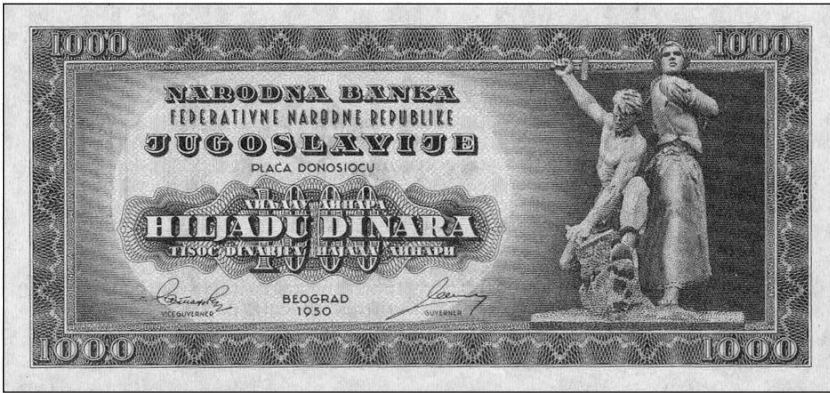

Slika 2. Narodna banka FNR Jugoslavije, 20 i 50 dinara, 1950.

Ta serija nastala je prije svega zbog političkih razloga. Naime, 1951. godine povijest Jugoslavije bilježila je dvije vrlo opasne krize. Prva, tzv. „Rezolucija Informbiroa“, začeta još 1948. godine razlazom Tita i Staljina, bila je stalna prijetnja otvorene vojne intervencije država Varšavskoga pakta protiv Jugoslavije. Druga, tzv. „Tršćanska kriza“ kulminirala je 1952. i do 1954. jednako je kao i prva kriza prijetila izbijanjem rata oko Trsta i Istre, ovaj put s Italijom i silama zapadnoga političko-vojnoga bloka. U takvim okolnostima vlasti u Jugoslaviji možda su i opravdano očekivale mogući monetarni udar pa je razumljiv nastanak rezervne emisije novčanica kojima bi se trenutno interveniralo i zamijenilo postojeći optjecajni papirni novac.

Apoeni od 1 do 50 dinara tiskani su bez predviđene numeracije jer su u to vrijeme bili male nominalne vrijednosti. Slijedom toga ne može se niti procijeniti kolike bi bile njihove naklade. Apoeni od 100 do 5000 dinara numerirani su. Međutim, većina primjeraka pojavljuje se uglavnom bez numeracije, što opet govori da je većina otisnute i numerirane naklade uništena, a primjerci koji su sačuvani jesu oni koji su zaostali u tiskari i još nisu bili numerirani, a prema greškama i nepravilnostima u rezanju, najvjerojatnije u plahtama. Na novčanici od 100 dinara najveća do sada zabilježena numeracija jest VO 917334, što odgovara nakladi od 54.917.334 tiskana primjerka. Najveća zapažena numeracija novčanice od 500 dinara jest AT 804227, što odgovara nakladi od 18.804.227 primjeraka. Novčanica od 1000 dinara nije se pojavila s numeracijom većom od AA 000712, što znači samo 712 primjeraka, a novčanica od 5000 dinara zabilježena je s najvećom numeracijom AK 002982, što odgovara nakladi od 10.002.982 primjerka.

Svakako, zabilježene numeracije nisu i konačne te se zapravo stvarna naklada primjeraka ne može utvrditi dok Narodna banka u Beogradu ne odluči taj podatak učiniti dostupnim.

Slika 3. Narodna banka FNR Jugoslavije, 1000 i 5000 dinara, 1950.

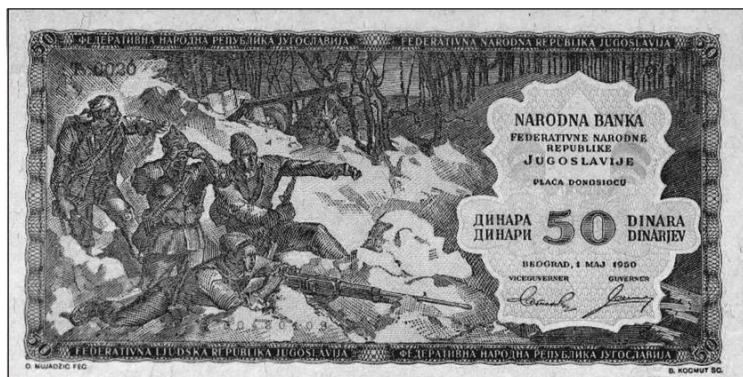
Slika 3.a. Primjer originalne numeracije na 500 dinara, 1950.

Slika 3.b. Primjer originalne numeracije na 5000 dinara, 1950.

Projekt 3.

Treća skupina novčanica zapravo je tehnički naprednija redovita emisija novčanica kojom su novčanice emisije s datumom 1. 5. 1946. trebale biti povučene iz optjecaja. U tu skupinu pripadaju sljedeće novčanice: 50 dinara, 1. 5. 1950., 100 dinara, 1. 5. 1949., i 1000 dinara, 1. 5. 1949. Kao vrijeme njihova nastanka trebalo bi uzeti 1953. godinu za novčanice 50 i 100 dinara, te najranije 1954. godinu za novčanicu 1000 dinara jer su tih godina u Zavodu za izradu novčanica u Beogradu usvojena (već pri opisu novčanice 5000 dinara 1. 11. 1950.) spomenuta dva bitna elementa u izradi novčanica: izrada domaćega papira za novčanice i usvajanje tehnologije dubokoga tiska.

Slika 4. Narodna banka FNR Jugoslavije, 50 dinara, 1. 5. 1950., i 100 dinara, 1. 5. 1949.

Izvjesno je da je odluka (dekret) o izradi potpuno nove emisije za potrebe redovitog optjecaja donesena mnogo prije (datumi iz 1949. i 1950. godine) negoli su novčanice izrađene, a može se pretpostaviti da je prioritet umjesto toj emisiji dan izradi 10 novčanica rezervne emisije 1950., koja se s obzirom na tehnologiju i kapacitete tog vremena, izrađivala zasigurno i tijekom cijele 1952. godine.

Svakako, novčanice 50 i 100 dinara, iznimno lijepe grafike, tiskane su na visoko kvalitetnom papiru, a apoen od 100 dinara ima ugrađenu i sigurnosnu nit. Potpisao ih je guverner Marijan Dermastija, te autori Kocmut, Mujadžić i Krnjajić.¹⁰ Prema raspoloživim podacima temeljenim na evidentiranju svih dostupnih sačuvanih primjeraka, kojih je inače iznimno malo, na novčanici 50 dinara najveća opažena numeracija nosi seriju 0182¹¹ što odgovara nakladi od 4.550.000 izrađenih primjeraka, a to svakako nije konačan podatak. Međutim, novčanica 100 dinara numerirana je klasičnim numeratom, a najveći zapažen jest VS 447187, što odgovara nakladi od 57.448.187 primjerka, opet, ne konačno.

Slika 5. Narodna banka FNR Jugoslavije, 1000 dinara, 1. 5. 1949.

Najzanimljivija, bolje reći, najkontroverznija jest novčanica 1000 dinara, 1. 5. 1949., jer je izrađena na vrhunskom papiru kojim Zavod za izradu novčanica Beograd jednostavno u to vrijeme nije raspolagao. Takav papir najbliži je izgledom papiru njemačke marke serije 1960.,¹² a identičan je papiru dinarskih novčanica koji je prvi put upotrebljen pri izradi novčanice 1000 dinara 19. 12. 1974. Zato je iznimno teško reći gdje je i kada ta novčanica uopće izrađena. Svakako, i nju je potpisao guverner Marijan Dermastija te autori Kocmut, Mujadžić i Krnjajić.¹³ Već pet godina na kolekcionarskom tržištu ne pojavljuje se i najveći zabilježeni numerator jest serija 0153 (takoder francuskoga tipa, kao i na novčanici 50 dinara 1. 5. 1950.) što odgovara nakladi od 3.825.000 izrađenih primjeraka, ali i u ovom slučaju ostaje otvoreno pitanje o cijeloj nakladi.

¹⁰ Podatak temeljem osobnog uvida u originalni primjerak.

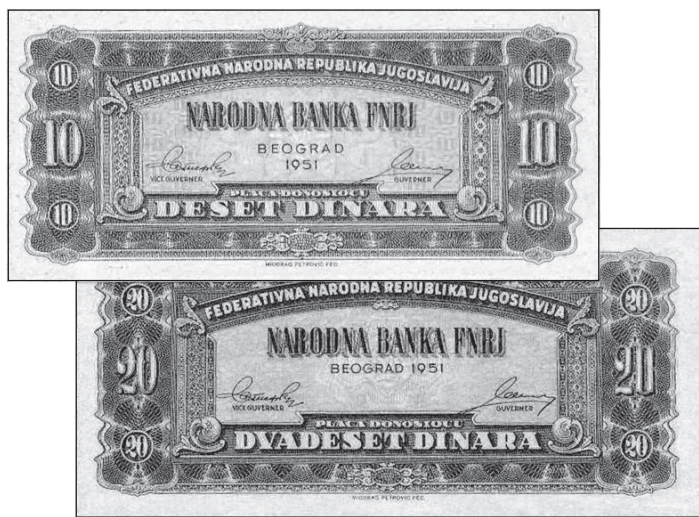
¹¹ To je francuski tip numeratora korišten u vrijeme Kraljevine Jugoslavije, pri čemu jedna serija novčanica ima 25000 primjeraka, od kojih svakih tisuću primjeraka nosi jedno od 25 slova azbuke (u to vrijeme isključivo je azbuka a ne abeceda korištena u numeriranju emisija).

¹² Emisija 2. 1. 1960. u apoenima od 5 do 1000 DM izrađivana je bez modifikacija zaključno s emisijom datiranom 2. 1. 1980., ali u stvarnosti tiskanom do početka 90-ih godina 20. stoljeća. Izvor: Deutsche Bundesbank, www.bundesbank.de

¹³ Podatak temeljem osobnog uvida u originalni primjerak.

Projekt 4.

Četvrtom projektu pripadaju dvije novčanice, 10 i 20 dinara, s otisnutom 1951. godinom. Pripadaju redovitoj emisiji novčanica koje su izrađene na identičnom papiru i u identičnoj tehnologiji kao novčanice od 100 do 5000 dinara, 1. 5. 1955., stavljene u optjecaj 25. 4. 1957.¹⁴ a sukladno tome može se odrediti da su nastale najranije krajem 1954. godine, dakle kada su novi tiskarski strojevi u Zavodu za izradu novčanica stavljeni u funkciju. I te dvije novčanice, kao i prethodne neizdane, nose potpis guvernera Marijana Dermastije, a grafičko rješenje potpisuje Miodrag Petrović.¹⁵

Slika 6. Narodna banka FNR Jugoslavije, 10 i 20 dinara, 1951.

Te novčanice nisu dio redovite emisije kojoj pripadaju prethodno spomenute novčanice projekta 1. i 3. Naime, izvjesno je da se tim novčanicama kanilo povući iz optjecaja tada još aktualne novčanice izdanja DF Jugoslavije od 10 i 20 dinara 1944., koje su u nekoliko varijacija stavljanje u optjecaj počevši još od 20. 4. 1945., a bile su dizajnom, ali i politički anakrone. Međutim, te su nominalne vrijednosti 1955. godine bile gotovo obezvrijeđene inflacijom¹⁶ pa se može pretpostaviti da se zato ipak odustalo od njihova stavljanja u optjecaj te se pristupilo izradi i izdavanju tih apoeni u kovanom novcu.¹⁷

U prilog tvrdnji da su tada to bile novčanice s gotovo marginalnim nominalnim vrijednostima govori i činjenica da na novčanici 10 dinara nije bila predviđena niti numeracija, a na 20 dinara jest. Najveća do sada zabilježena numeracija među primjer-

¹⁴ „Novac Jugoslavije 1944-1992.“, izdanje NB Jugoslavije, autor J. H. Pešić, Beograd, 1996.

¹⁵ Podatak temeljem osobnog uvida u originalni primjerak.

¹⁶ Primjerice, službeni „turistički“, tj. stimulativni tečaj američkoga dolara na tečajnici NB Jugoslavije dostizao je 1955. godine 400 dinara (u isto vrijeme službeni redoviti tečaj bio je 300 dinara), a cijena dnevnih listova, primjerice „Vjesnika“, bila je već 30 dinara.

¹⁷ Emisija kovanog novca FNRJ 10, 20 i 50 dinara 1955., u optjecaju od 25. 4. 1957. Odlukom NB FNRJ br. 33/55.

cima koji su se pojavljivali zadnjih desetljeća jest GA 082663, što odgovara nakladi od 60.082.663 izrađena primjerka. Zanimljivo je da se taj primjerak pojavio, jedini među neizdanim novčanicama, i s „prvim“ numeratorom, i to AB 000001, AG 000001, AD 000001, BA 000001, BB 00000, BG 000001 i BD 000001. Nije isključeno da će se pojaviti i novi serijski prefiksi „prvog“ numeratora. Novčanice s redovitim serijskim brojem rijetko se ili nikako ne pojavljuju, tek pokoji primjerak bez numeracije s vremena na vrijeme pojavi se na aukcijama u državama slijednicama bivše SFRJ.

Na kraju, valja pripomenuti da je jedino novčanica 100 dinara, 1. 5. 1949., uvjetno rečeno emitirana preinačena, naknadno, tiskana u modernijoj tehnici dubokog tiska, i to s datumom 1. 5. 1953., a guverner koju ju je potpisao bio je Vojin Guzina.¹⁸ Također, osnovni dizajn neizdanih novčanica 10 i 20 dinara 1951. modificiran je i u osnovi upotrijebljen za tiskanje redovne emisije 100, 500, 1000 i 5000 dinara 1.5.1955.¹⁹

Što se kolekcionarskog aspekta hrvatske numizmatike odnosno notafilije tiče, valja otkloniti sve anakrone predrasude koje su se u bliskoj, tragičnoj prošlosti ranih 90-ih opravdano pojavile u našem narodu prema svemu što nosi ime i predznak Beograda te prihvatiti i novčanice Jugoslavije kao sastavni dio hrvatske monetarne povijesti i povijesti Hrvatske uopće. Ne postoji niti jedan razlog zašto hrvatski kolekcionar ne bi skupljao i novčanice Jugoslavije, tj. zašto novčanice Jugoslavije ne bi bile obuhvaćene u budućoj numizmatičkoj literaturi koja govori o hrvatskoj numizmatici.

¹⁸ „Službeni list SFRJ“, br. 17/54. od 26. 4. 1954.

¹⁹ „Službeni list SFRJ“, br. 17/57. od 25. 4. 1957.